

PROSE WRITERS BETWEEN POLITICAL PRESSURE AND ART: DIGRESSIONS OF THE SOCIALIST REALISM

Mihaela Adelina Chisăr-Viziru, PhD Student, West University of Timișoara, POSDRU/159/1.5/S/140863 Project

Abstract: The study takes into account the Romanian literature during the communist regime, for which it offers a panoramic view, bringing into question the phenomenon of propaganda and censorship, as essential prohibitive factors that disturb the natural course of literature. At the same time, the image of the Romanian prose is focused, proving that it existed beyond compromises and disagreements, a permanent concern of the writers to enlighten the socialist realist aspirations pattern. In this context there are briefly presented the works of the writers Marin Preda and George Bălăiță, who support the idea of aesthetic value in a scenery suffocated by the imposed schematism of the communist period. Finally, there are, works that foreshadowed a new paradigm in the Romanian prose, following a sinuous course from socialist realism to the modern narrative techniques, which assured a relative normality of the literary creation.

Keywords: communism, socialist realism, prose, Marin Preda, George Bălăiță.

Unul dintre paradoxurile încheierii celui de-al Doilea Război Mondial este reprezentat de doctrina comunistă, care a acaparat nu numai teritoriile și indivizii, ci și mentalitățile, pervertindu-le prin forța, deja, celebrelor *măsuri de reeducare*. Arta, în genere și literatura, în particular, au reprezentat puncte de interes pentru regimul comunist, care le dorea supuse obiectivelor sale, dincolo de rațiunile proprii acestora, de ordin estetic, artistic etc., etc. Propaganda este un element esențial al regimului totalitar, iar în sprijinul acesteia literatura este văzută ca *un instrument* care, *dirijat* corect, poate aduce beneficii *partidului*. Dintr-o astfel de concepție, nu se poate naște o literatură cu pretenția autenticității, pentru că „direct sau indirect, totul este replică, reacție, ripostă, repliere defensivă, disperată sau inventivă, statagemă de supraviețuire”¹. *Literatura română sub comunism* este văzută de Eugen Negrici drept *un peisaj bizar*, în culori sumbre, cu valențe clișeizante, păstrând simulacrele normalității. În construirea acestui *peisaj* au existat mai multe etape, fiecare cu un rol precis și cu repercusiuni care au marcat, inevitabil, *oameni și texte*, astfel că „dacă în primul deceniu de comunism aparatul a impus o literatură numai de tip propagandistic, menită să sprijine direct regimul, după aceea, mimând, vreme de încă trei decenii, normalitatea, el a continuat să-și îndeplinească și altfel misiunea, controlând nu numai producția editorială, ci și conștiințele scriitoricești nu foarte greu de sedus și de manipulat. Cumpărând conștiințele gata a fi cumpărate, folosindu-se de mediocritatea grafomană și de oportunismul etern intelectual, el a fost activ în organizarea de atrape, de piste false, de deturnări de energii”². Primii ani ai regimului comunist au impus literaturii un caracter propovăduitor, cu scopul precis de a convinge, de a adăuga cât mai mulți partizani, cât mai multe conștiințe și, prin urmare, „[...] singura literatură acceptată oficial și difuzată cu vigoare prin toate mijloacele imaginabile a

¹ Eugen Negrici, *Literatura română sub comunism. Proza*, Editura Fundașiei Pro, [București], 2003, p. 11.

² *Ibidem*.

fost cea de «propagandă și agitație». Ea avea un repertoriu unic, hotărât la Moscova și dictat de acolo. Oricare altă formă de literatură ar fi fost venită numai în măsura în care putea servi, propagandistic, țelurilor partidului unic și respecta preceptele ideologiei și esteticii comuniste”³. Oricărui tip de analiză ar fi supusă această formă a literaturii pe care preferăm să o numim, cu un termen specific anatomiei, vestigială, nu ar releva alte valențe decât cele strict circumscrise scopului pentru care a fost creată și anume acela de a le „[...]” însufla viitorilor soldați ai credinței comuniste cultul sfinților martiri (soldatul sovietic — eroul civilizator; comunistul care s-a jertfit pentru fericirea noastră), cultul apostolilor credinței (Lenin, Stalin, Gheorghiu-Dej), cultul bisericii ocrotitoare (Partidul), cultul regatului ceresc — paradisul dreptilor (Uniunea Sovietică), cultul omului nou, exorcizat, izbăvit, mântuit prin dreapta credință, vigilent, înfruntând tentațiile păgâne, trecutul rușinos, încarnările viclene ale dușmanului, bucurându-se de trezirea la viața cea nouă («de la orașe și sate») și râvnind la beatitudinea, la fericirea promisă și eternă a dreptcredincioșilor (raii comunisti)”⁴. *Cultul sfinților martiri, cultul apostolilor credinței* (al conducătorilor), *cultul omului nou, cultul regatului ceresc* — Uniunea Sovietică — sunt expresii echivalente pentru metafora unei noi religii în care *literatura* reprezintă doar «o rotiță și un șurub», iar textele șablonarde un instrument eficace de a inocula maselor *calea cea dreaptă*. Cu un instrumentar frust, din care se ivesc texte aflate la limita dintre patetism, ridicol și bizar, o asemenea *literatură* a existat și s-a manifestat cu o vigoare aparte. Din acest punct de vedere, Eugen Negrici conchide că — nu fără amară ironie — „dacă adunăm anii în care, în U.R.S.S. și în țările ei satelite s-a practicat, cu o tenacitate demonică, acest gen de «artă», s-ar putea spune că a fost unul dintre cele mai lungi exerciții retorice de ilustrare a unor teme date din istoria literaturii europene”⁵. Amplul proces de *făurire a noii lumi* presupune, pe lângă propovăduirea noilor precepte, și înlăturarea celor *dăunătoare*, adică ceea ce este cunoscut sub numele de *cenzură*. Într-un câmp semantic lărgit, acestui cuvânt — des uzitat — i se pot adăuga — într-o ordine aleatorie — vocabule de tipul *control, suprimare, supraveghere, prohibire, blam, reprimare*, fiecare fiind o expresie a ceea ce reprezintă impunerea unui hotar dur între *adoratio* și *imprecatio*. Fenomenul cenzurii se înscrie în gama de practici prohibitive ale regimului, o forță ubicuă, dispunând de mai multe mijloace pentru a-și îndeplini sarcinile, acestea incluzând acțiuni tentaculare și, uneori, frizând absurdul. Există numeroase studii care tratează această problematică a *aparaturii de control comunist*, însă pentru materialele ilustrative conținute și mărturiile celor care au avut experiențe directe cu cenzura, menționăm volumul colectiv apărut în 2012, sub coordonarea lui Ilie Rad, *Cenzura în România*. Chiar dacă nu ne-am propus un demers care să epuizeze problematica *literaturii sub comunism*, se poate sublinia că *propaganda, cenzura, teama, opreliștile* de soiul și *compromisurile* conturează *peisajul bizar* al literaturii într-o formă vestigială, care rezidă în texte stereotipe, golate de esență artistică, repetând doar formule de slavă și mulțumire, adresate *partidului* sau *conducătorului*.

Cetățeanul ideal al societății comuniste reprezintă, în esența sa, o *ființă muncitoare*, preocupată de *progres*, nu o *ființă gânditoare*, cu preocupări *nesănătoase*. În această înțelegere, *intelectualul devine un periculos dușman al clasei muncitoare*, ceea ce edifică faptul că „puterea comunistă a debutat și s-a consolidat pretutindeni prin divorțul radical cu individul de valoare, în general, dar, mai cu seamă, cu intelectualii”⁶. Într-un astfel de climat, literatura se scrie sub impulsul presiunii politice, scriitorii aflându-se într-o poziție ingrată, între artă și compromis. Întreg fenomenul literar intră sub incidența constrângerii politice, rezultând adesea texte departe de dezideratele estetice, însă în limitele abordării de față este supusă atenției proza, o parte a *peisajului* care dovedește că realismul socialist a existat și

³ *Ibidem*, p. 17.

⁴ *Ibidem*, p. 19.

⁵ *Ibidem*.

⁶ M. Nițescu, *Sub zodia proletcultismului*, Editura Humanitas, București, 1995, p. 357.

manifestat prolific, dublat fiind, cu toate acestea, de abile digresiuni ale autorilor. În această ordine de idei trebuie menționat faptul că alături de cedări și concesii, notabile sunt aparițiile care încercau să mențină o linie a normalității, pentru care „cu infinite dificultăți, au putut fi tipărite câteva romane (*Bietul Ioanide*, 1953; *Toate pânzele sus!*, 1954; *Moromeții*, 1955; *Străinul*, 1955; *Cronică de familie*, 1957; *Groapa*, 1957) care păreau că prelungesc tradiția prozei noastre interbelice și pe care autoritățile le numeau, nu întâmplător, «realist critice» (adică demolatoare ale societății burgheze). Sporadic, câte un volum de versuri (cum au fost cele ale lui Tudor Arghezi, după ridicarea interdicției de publicare în 1955) reușea să depășească nivelul elementar al poeziei militante recomandate de partid. Neagreate, dar tolerate de partid din pricina prestigiului literar sau politic al autorului sau din dorința conducerii de a-și reface credibilitatea în rândul intelectualității, sugerând înțelepciunea și generozitatea clasei muncitoare, aparițiile de acest fel au un caracter cu totul excepțional”⁷.

Pe un coridor restricționar, între clișeu și resurecție, proza românească rezistă datorită preocupărilor unor scriitori de a depăși schematismul epocii, astfel că se disting opere care eludează preceptele vremii, fiind ceea ce am putea numi digresiuni ale realismului socialist, abile eludări ale normei impuse de doctrina comunistă. Nu puține sunt exemplele în acest sens, dar ne vom opri asupra a două dintre ele: Marin Preda și George Bălăiță. Primul reprezintă un etalon al prozei românești din acea perioadă (și nu numai), apreciat fiind mai ales pentru construcția narativă a *Moromeților*, o operă căreia Eugen Negrici îi atribuie, dincolo de inerenta valoare literară, valoare documentară, păstrând totodată regretul că „[...] generațiile postdecembriste nu vor putea înțelege niciodată impactul pe care l-a avut această carte asupra trăitorilor acelor vremuri, înfometați de literatură adevărată, cu atât mai mult cu cât situațiile din roman, atmosfera și mentalitatea eroilor le devin din ce în ce mai străine. Ca monografie a satului de câmpie din preajma celui de-al Doilea Război Mondial, romanul se înscrie, alături de alte proze, în categoria cărților care vor da mărturie viitorimii despre o lume care s-a stins”⁸. Marin Preda reușește să impună un model, să ofere, așadar, o *mostră de literatură adevărată*, într-un context nefavorabil, mizând pe surprinderea realității, cu toate transformările ei, prin prisma unui personaj devenit un exponent *al timpului său* pe care îl trăiește cu o conștiință vie, filtrând fiecare etapă a devenirii istorice. Mărturie a ceea ce a fost, dar și o operă de referință a literaturii române, cartea lui Preda a rezistat timpului, însă în contextul de față importanța ei este dată și de faptul că se *plasează în contra direcției* realist socialiste, reușind să marcheze breșa către firescul creației.

Cel de-al doilea scriitor avut în vedere, George Bălăiță, se înscrie în aceeași linie, surprinzând critica cu un volum de proză scurtă, *Conversând despre Ionescu* (1966), pe baza căruia se pot catagrafia tehnici narative conducând către o anume modernitate a scriiturii. Cele zece texte ale volumului sunt veritabile demonstrații de stil, mizând pe surprinderea unor aspecte din realitate, devenite pretexte pentru a studia ceea ce înseamnă tehnica de construcție a personajelor sau narațiunea ca suport al lumii ficționale. Inserțiile cu accente ironice, ludice sau psihologice sunt o altă caracteristică a prozei lui Bălăiță, care îl îndepărtează de *formatul* epocii. Continuând pe același tipar, George Bălăiță va publica și ample construcții românești, care în epocă trec drept digresiuni ale realismului socialist (*Lumea în două zile* - 1975, *Ucenicul neascultător* - 1977), astfel că autorul subliniază: „Am reușit atunci să înșel vigilența oficială. Ironia este vehiculul care transportă aici tragicul. Travestit și el deseori în grotesc. A fost să iasă, partea norocoasă a aventurii. Fiindcă sistemul comunist suspectează și în cele din urmă condamnă ironia. Râsul și chiar surâsul înfurie oficialitatea, cu toate că moș Marx recomandase că trebuie să te desparți de trecut râzând”⁹. *Lumea în două zile* reușește,

⁷ Eugen Negrici, *op. cit.*, p. 17.

⁸ *Ibidem*, p. 133.

⁹ George Bălăiță, *Între omul care vorbește și omul care scrie este un gol de netrecut*, interviu consemnat de C. Stănescu, inclus în vol. *Opere III, Marocco (II)*, Cronologie de Marilena Donea, Editura Polirom, [Iași], 2011, p. 349.

așadar, să se sustragă de la atentul și complexul proces de supraveghere, rămânând anecdotică replica cenzorului: „N-am înțeles nimic”¹⁰. Fără a sesiza miza cărții, cenzorul aprobă publicarea acesteia, motivând că nu există *greșeli ideologice*, astfel că apariția ei nu ar leza interesele *partidului*. Cu toate acestea, pentru Bălăiță „*Lumea în două zile* este sursa de aur a patimilor mele poltice! Cartea asta m-a situat mai sus în ierarhia literară a timpului. Aveam o anume autoritate profesională. [...] Dactilograma a stat vreo doi ani prin edituri și la cenzură. Am avut noroc că cenzura nu se desființase! Bătrânul profesionist a pus grila. N-a găsit ce căuta. Restul nu-l interesa. Vezi, eu nu am scris-o ca pe un manifest politic. Era pur și simplu un roman! O ficțiune absolută, o vastă construcție epică. [...] Împiedicată să apară și tenace vânată după apariție. Nu i s-a putut face nimic, așa că în cele din urmă a fost acceptată”¹¹. Primind încuviințarea pentru a fi publicată ca urmare a unei scăpări a cenzurii, cartea lui Bălăiță se dovedește o *altfel de proză* în *peisajul bizar al literaturii române sub comunism*, impunând o formulă romanescă eclectică, susținută de o conformație binară. Astfel de momente rămân notabile în istoria literaturii române, demonstrând că deși creația literară fusese sufocată de schematismul și clișeul canonului realist socialist, a existat o breșă către normalitate, au existat opere și scriitori care au asigurat evoluția firească a fenomenului literar. În acest sens, perioada anilor '60 are o deosebită însemnătate pentru că se remarcă „[...] apariția unei pleiade de prozatori care deprinseseră meșteșugul marilor alcături narrative și începuseră să prindă gustul analizei, al problematizării, al alunecării în fantastic, al multiplicării planurilor și al complexității stilistice. Prin N. Breban, M. Preda, Al. Ivăsiuc, Aug. Buzura, C. Țoiu, G. Adameșteanu, M. Ciobanu, Șt. Bănulescu, S. Titel, G. Bălăiță, Șt. Agopian etc., proza românească părea să-și întindă abia acum aripile spre un nou mare început”¹². Operele acestor scriitori se înscriu în tendința defensivă față de realismul socialist prin utilizarea unui bogat inventar de tehnici narrative care susțin formule românești, indiscutabil, superioare calitativ celor *aservite* și care, ulterior, au trecut *proba valorizării* impuse de timp. Din punctul de vedere al periodizării istorice, scriitorii generației șaizeciste a literaturii române sunt cei care *au semnat actul de ființare* a unei *proze noi*, impunând, în ciuda *tiparului comunist*, opere substanțiale, devenite, ulterior, repere ale prozei românești.

Dincolo de concluzii, de *enunțuri bilanț*, care cuantifică metehnele unui regim, cu o atitudine reflexivă, considerăm că următoarele aserțiuni ale lui Emil Cioran pot fi citite ca o sinteză a celor spuse mai spus: „Cultura românească este o cultură adamitică, fiindcă tot ce se naște în ea n-are precedent. (Și în sens peiorativ). Fiecare reedităm destinul lui Adam; decât, acesta a fost scos din paradis, iar noi dintr-un mare somn istoric. Adamismul poate paraliza numai sufletele slabe, fără elan profetic, fără instinct combativ și voință de afirmare personală. Nu că el n-ar fi susceptibil de a provoca crize și îndoieli, ci faptul de a rămâne înmărmuriți în fața lui este revoltător”¹³.

BIBLIOGRAFIE

AUCOUTURIER, Michel, *Realismul socialist*, traducere din limba franceză de Lucia Flonta, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001.

BĂLĂIȚĂ, George, *Conversând despre Ionescu*, Editura pentru Literatură, București, 1966.

BĂLĂIȚĂ, George, *Lumea în două zile*, Editura Eminescu, București, 1975.

BĂLĂIȚĂ, George, *Ucenicul neascultător*, Editura Albatros, [București], [1977].

¹⁰ *Ibidem*, p. 152.

¹¹ *Idem*, *Copilul e vrăjitor și filozof*, interviu consemnat de Ștefan Agopian, inclus în *op. cit.*, p. 402.

¹² Eugen Negrici, *op. cit.*, p. 400.

¹³ Emil Cioran, *Schimbarea la față a României*, Editura Humanitas, București, [2007], p. 38-39.

BĂLĂIȚĂ, George, *Opere III, Marocco (II)*, Cronologie de Marilena Donea, Editura Polirom, [Iași], 2011.

CIORAN, Emil, *Schimbarea la față a României*, Editura Humanitas, București, [2007].

NIȚESCU, M. *Sub zodia proletcultismului*, Editura Humanitas, București, 1995.

NEGRICI, Eugen, *Literatura română sub comunism. Proza*, Editura Fundației Pro, [București], 2003.

PISTOLEA, Vasile, *Generația '60 și redescoperirea modernității/modernismului*, Editura Timpul, Reșița, 2001.

PREDA, Marin, *Moromeții*, vol. II, Editura pentru Literatură, București, 1967.

RAD, Ilie, (coord.), *Cenzura în România*, Editura Tribuna, Cluj-Napoca, 2012.

Acknowledgement: Această lucrare a fost cofinanțată din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013, Cod Contract: POSDRU/159/1.5/S/140863, Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională (CCPE).